

Наталя Заїка, Лідія Чередніченко
(Перяслав-Хмельницький)

**ВИБІЙКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ
В КІНЦІ ХІХ – СЕРЕДИНІ ХХ СТОЛІТТЯ
(із фондової колекції НІЕЗ «Перяслав»)**

У статті на основі польових матеріалів і фондової колекції НІЕЗ «Перяслав» висвітлено та проаналізовано мистецтво вибійки на Переяславщині в кінці ХІХ – середині ХХ ст. Окреслено осередки вибійчаного промислу та вплив вибійчаного рушника на розвиток декоративного мистецтва.

Ключові слова: заповідник, колекція, вибійка, промисел, рушник.

In the article on the basis of the field materials and fund collection of NIEZ «Pereyaslav» the art of вибійки is reflected and analysed on Pereyaslavschina of end of XIXth – middle of XXth item. Outlined cells of вибійчаного trade and influence of вибійчаного towel on development of decorative art.

Keywords: preserve, collection, вибійка, trade, towel.

В статье на основании полевых материалов и фондовой коллекции НИЭЗ «Перяслав» отражено и проанализировано искусство «выбийки» на Переяславщине в конце ХІХ – середине ХХ в. Названы центры промысла «выбийки» и влияние «рушника», изготовленного по технологии «выбийки», на развитие декоративного искусства.

Ключевые слова: заповедник, коллекция, «выбийка», промысел, «рушник».

Українське народне образотворче мистецтво – одна з органічних складових національної культури, у якій стійко зберігається етнічна специфіка. У різноманітних формах народного образотворчого мистецтва – вишивках, ткацтві, вибійці, розписах тощо – утілені світоглядні ідеї та естетичні смаки народу, його повсякденний потяг до прекрасного.

Одним із видів декоративного мистецтва є українська народна вибійка.

У своїй статті авторки розкривають осередки вибійки на Переяславщині та концентрують своє дослідження на вибійчаних рушниках.

За довгі роки збирацької і дослідницької праці колективом національного історико-етнографічного заповідника «Перяслав» під керівництвом Генерального директора, Героя України Михайла Івановича Сікорського поталанило зібрати понад чотири тисячі оригінальних рушників з різних областей і районів України. Колекція вибійчаних рушників складається із 42 одиниць. Датується початком та другою половиною ХХ ст. Їх географія охоплює Переяслав-Хмельницький і Баришівський райони Київської області, Пирятинський – Полтавської області та Чорнобаївський – Черкаської області.

Більша частина рушників із цієї колекції припадає на воєнні та повоєнні роки ХХ ст. – у той скрутний час, коли не було можливості придбати барвистих ниток, які були дорогими та низької якості, а людям хотілося прикрасити своє житло руш-

никами, особливо на свята, а дівчатам придбати придане та весільні подарунки. Відроджується сам промисел як у селах, так і в містах. Можна було зустріти майстрів-вибійників, які ходили по селах брали замовлення й швидко, гарно та за невелику платню виготовляли такі рушники.

У 20–50-х роках ХХ ст. осередками вибійчаного промислу на Переяславщині були такі села, як Помоклі, Студеники, Козлів, Соснова, Лецьки, Підварки (мікрорайон Переяслава-Хмельницького).

Зі слів респондента Г. О. Іващенко (1944 р. н.), жительки с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області, яка засвідчила розповідь своєї свекрухи Мокрини Кирилівни Іващенко (1886 р. н.), відомо що в селі вибійкою займалися дві родини: родина Клименків – Микола Федорович з дружиною Феклою Ільківною та родина братів Царенків – Михайла Ільковича та Григорія Ільковича [1].

У колекції заповідника зберігається рушник (Т-220), автори: Клименко Микола Федорович та його дружина Фекла Ільківна, вибитий олійними фарбами (чорною та червоною) на мадеполамі, узор – вертикальні виводи «яблучка» [7]. Вибійкою родина займалася впродовж 1946–1949 років. Рушник (Т-9208), автор: Царенко Михайло Ількович, вибитий на домотканому полотні червоними та чорними олійними фарбами, основний узор – чотири гілочки з круглих квіток «троянд» і «лілій» [7]. Рушник (Т-7921), автор: Царенко Григорій Ількович, вибитий у 1950 році на домотканому полотні червоною та чорною олійними фарбами, узор – вертикальні виводи стилізованих квітів «циганочки», листків та пуп'янків [7].

У повоєнний час у с. Лецьки Переяслав-Хмельницького району Київської області вибійкою займалася родина Канівців – Іван Миколайович (1923 р. н.) та його дружина Катерина Григорівна (1922 р. н.). Зі слів їхньої доньки Наталії Іванівни Іваненко (1954 р. н.), вибійкою батьки почали займатися після війни, батько зробив матрицю. Виготовляли рушники в основному для потреб сім'ї [2]. У колекції заповідника зберігається один вибійчаний рушник (Т-11339) цих авторів. Вибитий він на домотканому конопляному полотні вишневими та чорними олійними фарбами, узор – два вертикальні виводи чотирьох попарно розміщених «троянд» та двох «лілій» [7].

У с. Козлів Переяслав-Хмельницького району Київської області в 1946 році вибійкою займався Григорій Йосипович Серга [3]. Вибійчаний рушник (Т-1165) з колекції заповідника виготовлений на фабричній рушниковій тканині червоною та чорною олійними фарбами, узор рапортний – смуги квіткового орнаменту, які повторюються [7].

У с. Соснова Переяслав-Хмельницького району Київської області, починаючи з 1920 року, вибійкою займався майстер Захар Микитович Чорнобай [4]. Вибійчаний рушник (Т-227), виготовлений цим майстром у 1944 році, вибитий на коленкорі червоною, чорною та жовтою олійними фарбами, узор – «виноград» і ягоди з листочками [7].

У с. Підварки (мікрорайон м. Переяслава-Хмельницького) в 40-х роках ХХ ст. вибійкою займався Яків Корнійович Кириченко [5]. Вибійчаний рушник (Т-2684) виготовлений цим майстром у 1940 році на домотканому полотні чорними та темно-коричневими олійними фарбами, узор – два виводи вгору «реп'яхів» [7].

Вибійчані рушники виготовлялися і заїжджими майстрами. Зі слів респондентки Оксани Іванівни Левченко (1928 р. н.), жительки с. Строкова Переяслав-Хмельницького району Київської області, у село приїжджав в 1940–1950-х роках майстер з вибійки з Переяслава – Данило Крошка. Вибивав червоними та чорними олійними фарбами рослинні орнаменти на полотні та папері, якими прикрашали ікони та портрети [6].

У колекції НІЕЗ «Переяслав» є два рушники (Т-7727, Т-7657), виготовлені в 50-х роках ХХ ст. заїжджими майстрами (прізвища – не відомі) із с. Жовніно Чорнобаївського району Черкаської області. Один рушник вибитий на коленкорі червоною олійною фарбою з орнаментом «під королевець», другий – на лляній фабричній тка-

нині червоними олійними фарбами, узор – два півники, звернені голівками один до одного, розділені «букетиком» із колосочків і квіточок, що виходять із завитків [7].

З 1966 року в Переяслав-Хмельницькому музеї починає формуватися колекція знарядь праці для вибійчаного промислу та колекція вибійчаних рушників.

Вибійчана дошка (інв. № 4730), виготовлена майстром Довгорук на початку ХХ ст. в с. Студеники Переяслав-Хмельницького району Київської області, має форму прямокутника з вирізьбленим геометричним узором (орнамент кролевецького рушника) [8].

Вибійчана дошка (інв. № 4731), виготовлена майстром Довгорук на початку ХХ ст. в с. Студеники Переяслав-Хмельницького району Київської області, звичайної форми з вирізьбленим рослинним орнаментом [8].

Вибійчана дошка (інв. № 4732), виготовлена майстром Довгорук на початку ХХ ст. в с. Студеники, вузька, ніби планка. Орнамент геометричний, вирізаний з обох боків. З одного боку фігури хрестоподібної форми та квадрати; з другого – посередині дві полоси, а по боках – ромби [8].

Вибійчані дошки (інв. № 4866, 4867) виготовлені майстром Яковом Корнійовичем Кириченком на початку ХХ ст. в с. Підварки (мікрорайон Переяслава-Хмельницького) [8]. Цим промислом займалася вся родина Кириченків до 1929 року [5].

Вибійчана дошка (інв. № Е-215) виготовлена майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина. Дошка складається з трьох частин. На ній наклеєні вирізьблені квіти, які «натовкувалися» червоною фарбою. До неї на шкіряних петлях прикріплені дві дошки з прорізами, що збігаються з узором середньої дошки. На них вирізьблені гілки й листя, що «натовкувалися» чорною фарбою. Ці частини дошки з'єднували. Узор – «яблука», нижня лиштва – «в'юнчик» [9].

Вибійчана дошка (інв. № Е-216), виготовлена майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, потрійна, має узор на двох боках [9].

Вибійчана дошка (інв. № Е-217), виготовлена майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, прямокутна, з узором «дерево життя» та двома пташками, нижня лиштва – виноград [9].

Вибійчана дошка (інв. № Е-218), виготовлена майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, вузька. З одного боку – узор «гвоздики» зі смугами, з другого – троянди й виноград зі смугами, розташований горизонтально [9].

Вибійчана дошка (інв. № Е-219), виготовлена майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, має звичайну форму. Узор – «яблука»; нижня лиштва – «виноград» [9].

Процес вибійки на рушниках проходив кілька етапів. Зі слів респондентки Марфи Іванівни Канівець (1931 р. н.), яка мешкає в с. Козлів Переяслав-Хмельницького району Київської області, на вибійчану дошку товкачем «натовкувалася» тонко фарба, потім накладали вологе полотно і по ньому котили котком доти, поки переб'ється узор вибійчаної дошки [3].

У фондovій колекції заповідника зберігаються товкачі та коток.

Товкачі (інв. № Е-214-4), виготовлені майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, мають форму прямокутної дощечки з ручками, на них набиті шерстяні подушки, обтягнуті шкірою.

Коток (інв. № Е-220), виготовлений майстром Захаром Микитовичем Чернобаєм у 1920 році в с. Соснова Переяславщина, має таку конструкцію: дерев'яне колесо на кулькових підшипниках, крізь яке проходить металевий штир, на кінцях якого дерев'яні ручки. Колесо обтягнуте гумою [9].

Характеризуючи колекцію вибійчаних рушників, потрібно звернути увагу на особливість їхнього виконання. Вибійчаний рушник вирізняється стриманістю колориту, що побудований на тональному співвідношенні тла й орнаменту. Колорит рушників зумовлений необхідним асортиментом барвників. Кольорове вирішення диктував і

сам матеріал, що враховувалося народним майстром. Чисто чорного кольору на рушниках не спостерігаємо, він завжди пом'якшений іншими відтінками. Відтінок фарби для вибійки добирався залежно від відтінку полотна: холоднувато-сріблястий з льону – рушник ((Т-7657), 1950 р., с. Жовніно Чернобаївського р-ну Черкаської обл.) виготовлений заїжджим майстром (прізвище невідомо) на замовлення; тепло-жовтий з конопель – рушник (Т-7921) виготовлений майстром Григорієм Царенком у 1950 році в с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області [7].

Лаконізм колірної гами вибієчаних рушників зробив особливо важливою різницю самого орнаменту і його композиції. В оздобленні цих рушників народний майстер мав великий простір для втілення своїх задумів. Тож технологія вибійки дозволяє відтворювати найрізноманітніші орнаменти, не обмежуючи можливостей композиції. Багатство фантазії народного майстра та технологічна гнучкість зумовили чималу варіативність у заповненні площини виробу. Але тут, як і в кожному виді народного мистецтва, існували свої норми: композиція та характер візерунка мали відповідати призначенню рушника. Вибієчани рушники використовували для оздоблення інтер'єрів житла та для обрядодійства.

Рушники для оздоблення інтер'єру житла (на образи, картини чи дзеркало) були завдовжки 2–8 м, завширшки 40–54 см. За своєю орнаментикою вибієчаний рушник повторює орнамент тканого рушника Переяславщини. Ми проаналізували два типи рушників: раппортний та із суцільною композицією. Рушник раппортний (Т-5577) вибитий на домотканому полотні червоною та чорною фарбами, узор – два виводи «шипшинки» та «гвоздички» з пуп'янками, що чергуються. Куплений на базарі в Переяславі М. М. Гуцан (кінець ХІХ ст.). Два рушники із суцільною композицією: рушник (Т-8596) вибитий на домотканому полотні червоними та чорними олійними фарбами, узор – два вертикальні виводи «троянд» та «лілій» з пуп'янками та листям. Вибитий у с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області в 50-х роках ХХ ст.; рушник (Т-2684) вибитий на домотканому полотні червоною та чорною фарбами, узор – два вертикальні виводи «реп'яхів». Вибитий у с. Підварки (Переяславщина) в 40-х роках ХХ ст.

Вісім весільних рушників (інв. № Т-649, Т-2461, Т-3718, Т-3719, Т-9531, Т-7657, Т-7727, Т-9531) мають характерний весільний орнамент. Один з них (Т-649) куплений на благословіння в 1905 році Оксані Омелянівні Яцун (с. Вечірки Пирятинського р-ну Полтавської обл.). А два з Полісся (Т-3718, Т-3719, 1907 р.) вибиті на фабричній бавовняній тканині червоною та чорною олійними фарбами. Основний узор – «дерево життя» [7].

Рушники з музейної колекції вибиті на різних тканинах:

– домоткане полотно (інв. № Т-2684, Т-5577, Т-7921, Т-9208, Т-11339, Т-9277, Т-8596, 4333, Т-7657);

– коленкор та бавовняна тканина (інв. № Т-227, Т-7727, Т-7902, Т-3718, Т-3719, Т-8143, Т-8141, Т-8142, Т-9531, Т-10780);

– мадеполам (інв. № Т-220, Т-2461, Т-2462);

– «вафельна» рушнікова тканина (інв. № Т-1165).

Хоча традиції народної вибійки стійкі, однак вона, як і ткацтво, чутливо реагує на зміну смаків. Про це свідчить уведення нових елементів узорів (при цьому збережено давні традиції) та введення нових технологій утворення кольорової гами орнаменту, що дає можливість передати багатство української природи.

Українська народна вибієчка – це унікальне явище в українському мистецтві, яке, на жаль, маловивчене й потребує подальшого дослідження.

1. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2005 р. в с. Помоклі Переяслав-Хмельницького району Київської області від Катерини Захарівни Кравченко, 1927 р. н.
2. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2005 р. в с. Лецьки Переяслав-Хмельницького району Київської області від Наталії Іванівни Іваненко.

3. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2006 р. в с. Козлів Переяслав-Хмельницького району Київської області від Надії Олександрівни Погребної, 1934 р. н. та Марфи Іванівни Канівець, 1931 р. н.
4. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2008 р. в с. Соснова Переяслав-Хмельницького району Київської області від І. У. Бровко, 1934 р. н.
5. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2006 р. в Підварках (мікрорайон м. Переяслава-Хмельницького Київської обл.) від Н. І. Овчар, 1950 р. н.
6. Записали Н. Заїка, Л. Чередніченко 2008 р. в с. Строкова Переяслав-Хмельницького району Київської області від Оксани Іванівни Левченко, 1938 р. н.
7. Матеріали фондової документації Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Тканини» № 1–16.
8. Там само. – Загальна інвентарна книга № 4.
9. Там само. – Інвентарна книга «Етнографія» № 1.